

De Zoektocht, Bijbelcafé 2018-2019

31 oktober 2018 Thema: De macht kritisch bevraagd

Koningen en profeten

(1 en 2 Samuël; 1 en 2 Koningen; Jesaja, Jeremia, enz.)

Inleiding

Profeten voorspellen niets. De wereld van voorspellen hoort bij de sfeer van kristallen bollen, het lezen van koffiedrab en tarotkaarten. Bijbelse profeten de naam waardig duiden de werkelijkheid. Zij zijn waakzaam en 'lezen' de tijden. Profeten interpreteren, waarschuwen tegen onrecht, spreken heilsverwachtingen uit, maar zeggen zo nodig ook het oordeel aan. Zo geven zij betekenis aan de context waarin mensen leven. Bij de woorden van profeten blijft de toekomst open. Immers alleen met een open 'contingent' gedachte toekomst is het voor mensen mogelijk op een zinvolle wijze verantwoordelijkheid te dragen. In dit verband van God te spreken betekent in de Bijbel een oproep tot waakzaamheid. Treedt iemand naar voren als profeet, dan zal het gaan om de toekomstige vervulling van beloften die in verband gebracht kunnen worden met Gods beloften van vrede en recht. (Vgl. Deuteronomium 18, 9-22; Lucas 12, 54-56)

Profeet Samuël tegenover koning Saul

In de boeken Samuël staan enkele van de meeste beroemde bijbelverhalen. We hebben hier absoluut te maken met wereldliteratuur. Psychologisch ijzersterk is bijvoorbeeld het gevecht van David met Goliath, 1 Samuël 17. De troonopvolgings- of familiegeschiedenis van David is wel betiteld als een 'parel van Oudoosterse vertelkunst'. Het lijkt allemaal uit te lopen op de legitimering van het koningschap van de derde vorst: Salomo. Maar Salomo zelf speelt in deze boeken een ondergeschikte rol. De situering is de vroegste koningentijd. Als je gaat dateren kom je aan het begin van de 10^e eeuw v.Chr. Dat is in Israël de ijzertijd.

Eigenlijk zijn er in de boeken Samuël drie hoofdpersonen, waarvan de levens overlappen: de profeet Samuël, koning Saul en koning David. De laatste is verreweg de belangrijkste. Maar de verhalenreeks begint met de wonderlijke geboorte van de eerste. Net als Sara in Hanna onvruchtbaar. Als zij na in het heiligdom te Silo om een zoon te hebben gebeden inderdaad een kind krijgt, wijdt zij hem op jonge leeftijd toe aan het werken in 'het huis van de Heer'. Zo komt Samuël als kind tussen de priesters. Hij doet het daar al gauw veel beter dan de zittende klik, slap of corrupt en de jonge Samuël blijkt de enige te zijn die nog een woord van God kan horen. Een aantal teksten in dit gedeelte handelt over de ark (in het boek vaak verbondskist) genoemd. Mogelijk is er oorspronkelijk een aparte verhalenbundel over de ark geweest die in het geheel zijn geïntegreerd. Als Israël meent hiermee een sacraal voorwerp in handen te hebben waarmee de overwinning op de vijand afgedwongen kan worden, komt het bedrogen uit.

Er zijn meerdere schrijvers aan het werk en mogelijk (meerdere) redactiemomenten (met een eigen agenda). Dat levert een heel aantal verdubbelingen op als het gaat om motieven waarmee een bepaalde ontwikkeling verklaard moet worden. Soms is het aaneensmeden van alle aan de eindredacteur bekende gegevens tot één vertelling niet goed gelukt, of hij wilde niets weggooien. Opvallend is dat de fouten van de koningen niet worden verdoezeld, maar als leerpunten voor latere vorsten (en andere bijbellezers) zijn blijven staan. Toch blijft David

normatief, hij immers handhaaft recht en gerechtigheid (NBG 1951) onder zijn gehele volk (sleuteltekst 2 Samuël 8,15) en dat maakt hem tot een koning die genade vindt in Gods ogen: een man naar Gods hart.

Tragiek in de bijbel

Samuël voelt zich (als laatste richter) ondergewaardeerd als het volk om een koning vraagt. God maakt hem duidelijk dat men niet hem, maar God zelf (JHWH, 'Ik ben' vandaar de titel van dit hoofdstuk) heeft verworpen. Zo worden God en de koning als elkaars rivalen gepresenteerd. Kennelijk willen de schrijvers een belangrijke waarschuwing afgeven als het om macht gaat. Gods macht heeft met recht en vrede te maken, zolang de koning daarop gericht blijft gaat het goed, zo niet dan dreigt direct ontsporing.

Saul wil helemaal geen koning worden en als hij het is blijkt hij (op een enkele uitzondering na) niet geschikt en vervalt hij tot een duistere figuur. De rouwklacht van David over Saul (zijn vijand) en Jonathan (zijn vriend) in 2 Samuël 1, 19-27 is een buitengewoon indrukwekkend oeroud gedicht.

David wordt zonder dat hem iets wordt gevraagd door Samuël tot rivaal van Saul gebombardeerd, moet naderhand vluchten, verliest zijn beste vriend Jonathan (zoon van Saul) en wanneer hij eenmaal koning is, breken er allerlei onverkwikkelijke paleisintriges en familieruzies uit. Zijn grootste fout maakt David wanneer hij Uria in de strijd opzettelijk laat sneuvelen, om diens vrouw Bathseba, stiekem reeds door David tot minnares gemaakt, te kunnen bemachtigen. Nadat haar eerste kind sterft, wordt uit haar Salomo geboren. Die heeft dus een ernstig legitimatieprobleem. Toch wordt hij de nieuwe koning.

In de hoofdstukken 7-12 van het eerste boek Samuël wordt een nogal kritische behandeling van het koningschap gegeven. Men denkt wel aan twee bronnen: pro-koningschap en anti-koningschap, die door latere redacteuren zijn geharmoniseerd. Mogelijk hangen verschillende traditiestromen samen met verschillende lokale heiligdommen: Rama, Mispa, Silo misschien. Ongetwijfeld is er een historische achtergrond bij de Koninklijke neiging tot centralisatie van macht in Jeruzalem. Dat David de ark naar Jeruzalem haalt en dat Salomo daar de tempel zal bouwen laat zien dat koninklijke macht en religie in deze tijd een (niet onomstreden) verbond sluiten. Aan (niet toevallig) Samuël wordt kritiek op de koning achteraf in de mond gelegd.

Wat is een profeet?

Soms wordt in de bijbeltekst gesuggereerd dat de profeten de toekomst kennen, maar dat is een overstatement. Niemand kan echt en met zekerheid in de toekomst kijken, omdat deze per definitie open is (*contingent*) en uitspraken over de toekomst gedaan factoren worden die mede invloed krijgen op die toekomst (*selffulfilling* en *selfdenying prophesies*). Het Jodendom heeft zelf met dit vraagstuk geworsteld, zoals blijkt uit de profetenparabel van het boekje Jona. Jona's enige profetie is: Ninevé zal worden verwoest in veertig dagen (Jona 3,4). Door hun *verantwoordelijkheid* te nemen weten de inwoners het oordeel te voorkomen.

Wat wel kan is sterke verwachtingen uitspreken op grond van situatieanalyses en (on)heilspellende uitspraken doen. Dat doen de profeten van Israël zeker!

Een '*prophètès*' (Grieks) is een verkondiger en uitlegger van het orakel. Het kan in Griekenland ook een voorspeller en priester zijn. Maar in het Hebreeuws wordt het woord

'nabi' gebruikt, wat betekent: iemand die geroepen is. Dat is nog niet zo eenvoudig. Bijna alle profeten voelen zich door God bij de kladden gegrepen en beklagen zich: 'Ach God, zend toch een ander!'

Belangrijke aspecten:

- 1 Het belangrijkste criterium om te bepalen of iemand echt een profeet is: Zijn woorden moeten uitkomen (de zgn. *vervulling* van zijn woorden). Wij vinden dit duidelijk in Deuteronomium 18, 9-22.
- 2 Een profeet geeft raad. Hij adviseert de koning, maar speelt ook vaak de rol van tegenspeler.
- 3 Veel profeten roepen op tot boete en willen het gedrag van mensen veranderen.
- 4 In hun eigen handelingen symboliseren ze vaak wat er aan de hand is, alsof het een spiegel is.
- 5 Profeten geven boodschappen door van God, veelal in de vorm van een orakel.

Profeten hebben (i.t.t. priesters, immers aan de tempel gebonden) een onafhankelijke status. Ook vrouwen konden tot profeet geroepen worden.

De drie grote profeten: Jesaja, Jeremia en Ezechiël.

De twaalf kleine profeten: Hosea, Joël, Amos, Obadja, Jona, Micha, Nahum, Habakuk, Sefanja, Haggai, Zacharia en Maleachi.

Elia

Elia is voor de Joden de grootste profeet van het Oude Testament. Moedig zegt hij de vorsten van zijn tijd (m.n. de Omride Achab van het Tienstammenrijk) de wacht aan vanwege de Baälverering en het onrecht (Wijngaard van Nabot). Heel bekend is het Godsoordeel op de Karmel en de godsontmoeting van Elia op de Horeb. Nadat Elia op een vurige wagen ten hemel is gevaren wordt zijn profetenmantel overgenomen door zijn leerling Elisa.

Jesaja

De grootste profetieënverzamelingen vinden we in het bek Jesaja. Eerste Jesaja: (hoofdstukken 1-39, setting: Noord-Israël, 8^e eeuw v.Chr.), ten tijde van de ondergang van het Tienstammenrijk door toedoen van de Assyriërs. Niet strak chronologisch, enkele van de meest beroemde Bijbelteksten (o.a. over zwaarden tot ploegscharen, Jesaja 2 en de geboorte van prins Immanuël (Jesaja 7,14) en het komend Messiaans vrederijk (Jesaja 9).

Tweede Jesaja: (hoofdstukken 40-55, setting: Babel, 6^e eeuw v.Chr.), ten tijde van de Babylonische Ballingschap, vele bemoedigende teksten van terugkeer en herstel, als ook van de lijdende Knecht des Heren, die zich geeft voor zijn volk (o.a. Jesaja 55).

Derde Jesaja: (hoofdstukken 56-66, setting: Jeruzalem, direct na de ballingschap, eind 6^e eeuw v.Chr.?) In een wat losse opzet worden de thema's van de tweede Jesaja voortgezet en uitgewerkt. De vraag wordt gesteld waarom bepaalde beloften uit tweede Jesaja nog niet zijn vervuld.

Jeremia

Boeteprofeet, Juda, rond 600 v.Chr., met zijn verwachting dat de Babyloniërs Jeruzalem zullen innemen, roept hij veel weerstand op, o.a. bij koning Zedekia en bij de mooiweerdeprofeet

Chananja. De klaagliederen over de val van Jeruzalem werden wel aan Jeremia of iemand uit zijn kring toegeschreven.

Ezechiël

De roeping van Ezechiël (begin 6^e eeuw v.Chr., Babylonië) gaat gepaard met een machtig visioen van (de onderkant van) Gods troon (Ezechiël 1-3). Ook beroemd: De tekst over de herders (Ezechiël 34) en het dal van de dorre doodsbeenderen (Ezechiël 37).

Hosea

Tweede helft 8e eeuw v.Chr., Tienstammenrijk, ontrouw Israël t.o.v. Gods trouw wordt door Hosea uitgebeeld door met een prostituee te trouwen.

Joël

Moeilijk te dateren, ergens tussen 9e en 5e eeuw. Belangrijk thema: Dag des Heren, dag van oordeel én redding, Joël 3, 4-5. Dit kritische concept komt bij meer profeten voor.

Amos

In het boek Amos vinden we zeer oude teksten. Hij is redelijk goed te dateren, in Noord Israël, tijdens de welvaartsperiode in het midden van de 8e eeuw v.Chr. Amos kwam uit Tekoa in het Zuiden. Hij is bij uitstek de profeet die pleit voor sociale gerechtigheid. Alle omringende landen krijgen er van langs, maar het zwaarste oordeel treft het Tienstammenrijk. Dit zal ten onder gaan en dat is enkele decennia later inderdaad gebeurd.

Obadja

Als Jeruzalem ten onder gaat in 586 v.Chr. door toedoen van de Babyloniërs, verheugen zich de Edomieten daarover en maken zij daar misbruik van door mee te plunderen ('Schadenfreude' zoals de Duitsers zo mooi zeggen). Hierover windt Obadja zich geweldig op. Het boekje is feitelijk een kleine verzameling (de kleinste profeet) orakelspreuken tegen Edom.

Jona

Het boekje Jona (vier hoofdstukken) heeft een totaal ander karakter. Eigenlijk zijn de belevenissen van Jona, die als een spannend verhaal (niet historisch) worden verteld een gelijkenis van een naar binnen gekeerd Israël, dat wordt aangespoord zich om de wereld te bekommeren. Jona wil niet luisteren naar Gods opdracht en 'vlucht' weg met een boot de Middellandse Zee op. Tijdens een storm, zetten de zeelui Jona overboord en door een vis wordt hij gered. In Ninevé spreekt Jona maar één zeer kort maar krachtig profetenwoord: 'Nog veertig dagen en Ninevé wordt ondersteboven gekeerd.' Tot zijn stomme verbazing bekeert daarop de heidense hoofdstad van het Assyrische Rijk zich *en masse*. Als Jona hiermee niet blij kan zijn (zijn woorden komen nu niet uit! Dus hij is geen echte profeet.), leert God hem een les met de wonderboom. Gods barmhartigheid is belangrijker dan het gelijk van Jona. (Interessant: De apostel Paulus doet later, wat Jona vertikte. Hij gaat naar de heidenen).

Micha

Ook een van de (historisch) oude profeten uit de tijd van voor de ballingschap, 8e eeuw v.Chr. Net als Amos komt hij op voor de armen tegen de rijken. Lastig voor de bijbellezer: Hoopvolle en veroordelende teksten staan dwars door elkaar.

Nahum

De profeet Nahum verheugt zich over de val van Ninevé die door toedoen van de Babyloniërs, de Meden en de Perzen, inderdaad heeft plaats gevonden in 612 v.Chr.

Habakuk

Deze profeet leefde aan de vooravond van de val van Jeruzalem (586 v.Chr.). Hij stelt vragen over de trouw van God in een tijd dat oordeel over onrecht van mensen aanstaande is. De apostel Paulus heeft veel aan Habakuk te danken, waar het gaat om de idee van rechtvaardiging door het geloof. Ook Maarten Luther en anderen in de Reformatietijd zijn erg met deze teksten bezig geweest. Hier ligt een wortel van het protestantisme: de rechtvaardige zal door het geloof leven (Habakuk 2,4b).

Sefanja

Sefanja leefde waarschijnlijk in de 7^e eeuw v.Chr., vlak voor de Josiaanse Reformatie. Naar inhoud is het boek verwant met Amos, Jesaja en Micha. Mogelijk wordt er uit deze boeken geciteerd. Er zijn ook verbanden met Jeremia, Ezechiël en de Tweede Jesaja. Typisch is dat je in deze teksten ook al een aanzet ziet tot wat later het genre van de apocalyptiek (openbaringen) is geworden.

Haggai

Haggai leefde rond 520 v.Chr., d.w.z. onder de Perzen toen de terugkeer van Joden naar Jeruzalem net op gang kwam. Hij heeft kritiek op mensen die voorrang geven aan hun eigen huis, terwijl er aan de tempel nog veel moet gebeuren.

Zacharia

Tijdgenoot van Haggai. Thema's: herbouw tempel, verlangd herstel Huis van David. Voor de latere evangelisten worden hier allerlei beelden gebruikt die later op Jezus worden betrokken. De Messias (gezegende) die op een ezel rijdt en de herder die lijdt voor zijn schapen (volk).

Maleachi

Ook Maleachi hanteert het thema van De Dag van de Heer, een dag van oordeel en zegen beide. Hij verwacht de profeet Elia als bode die voor de Messias uit zal gaan. Messias in het Grieks is: Christus. Voor de evangelisten wordt Johannes de Doper een Eliafiguur. In de christelijke volgorde van het Oude Testament komt Maleachi als laatste bijbelboek, waarna het Nieuwe Testament begint. In de Joodse volgorde is dit anders.

Conclusie

Profeten baseerden hun invloed niet op gevestigde machtsinstituten van koningschap, tempel of officiële godsdienst, maar op een vrij profetisme. Conflicten met de macht konden niet uitblijven. Zij pretendeerden in de naam van JHWH te spreken, maar hun status hing af van het al dan niet uitkomen van hun woorden. Voorspellingen waren het niet. Israëls Godsidee is gebouwd op een appèl op verantwoordelijkheidsbesef.

